

- ЕСУМ: Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука: У 7-ми тт. – К.: Наук. думка, 1982–1989. – Т. 1-3.
- Крип'якевич: Крип'якевич І. Історія України. – Львів: Світ, 1990.
- Матеріали: Матеріали до історії Острозької академії (1576–1636). Бібліографічний довідник. – К., 1990.
- ОД: Острозька давнина. – Львів, 1995.
- Сас: Сас П. М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. – К.: Наук. думка, 1989.
- ССУ: Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. В 2-х тт. – К.: Наук. думка, 1977–78.
- Фасмер: Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4-х тт. – М.: Прогресс, 1986–1987.
- Яковенко 1993: Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К.: Наук. думка, 1993.
- Яковенко 2005: Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К.: Критика, 2005.
- Wojtyła-Swierzowska: Wojtyła-Swierzowska M. Prasłowiańskie nomen agentis. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: W-wo PAN, 1974.

Olha Krovytska. Names of People by the Type of Their Activity and Profession in the Inventory of Ostrih from the 17 th 18 th c. The article deals with suffixales derivative words - names of people by the type of their activity and profession on the basis the Inventory of Ostrih from the 17 th 18 th c.

Key words: *names of people, loan - words, monument of the Ukrainian language, Inventory.*

Стефанія Лісняк (Тернопіль)

НАРОДОРОЗМОВНІ ЕЛЕМЕНТИ В ТЕКСТІ “ЛІТОПИСУ ПІДГОРЕЦЬКОГО МОНАСТИРЯ” XVII-XVIII СТ.

У статті розглядаються особливості мови „Літопису Підгорецького монастиря”, зокрема народнорозмовні українські елементи, що поступово прокладали собі шлях у писемно-літературну мову. Ці риси охарактеризовано на всіх структурних рівнях. Установлено, що народнорозмовні слова і форми в одних випадках витісняли церковнослов'янські, а в інших – вживалися паралельно з ними.

Ключові слова: літопис, пам'ятка монастирсько-церковного літописання, народнорозмовні елементи, структурний рівень, лексичні, фонетичні та морфологічні елементи.

“Літопис Підгорецького монастиря”, повна назва якого “Снопсис или краткое собрание истории и созидания святых обители общежительных Подгорецких, древле именуемых Плесницких, купноже и въспоминание о сооружении святых церкви Преображения Господня в той же святой обители списася року Божия 1699”, як і хроніки Мгарського, Сатанівського, Межигірського, Густинського та інших монастирів, дослідники вважають різновидами регіональних літописів [Шевчук: 97]. Такі літописи творились у різних регіонах України, відображаючи поряд із загальнонаціональними подіями факти місцевого життя. Монастирсько-церковні літописи – це цікаві історичні та літературні пам'ятки, що знаходяться на межі світського й духовного письменства. Цей жанр, за словами М.Корпанюка, є своєрідним церковним епосом з різними темами та морально-етичними проблемами, але з єдиною метою: описати буденне духовне й світське життя народу в його історичному розвитку [Корпанюк 1997: 24]. Монастирсько-церковні літописи перебувають поки що поза належною увагою вчених, хоча на них у свій час звертали увагу І.Франко, І.Свенціцький, І.Крип'якевич. На сучасному етапі вагома роль у перекладі та популяризації цих літописів належить Валерію Шевчуку. Висвітлення монастирсько-церковного літописання XVII-XVIII століть як історико-

літературного явища українського національного письменства є темою літературознавчих розвідок М. Корпанюка [Корпанюк 1996; Корпанюк 1997; Корпанюк 2005]. Однак церковно-монастирські літописи не розглядались у лінгвістичному аспекті, в той час як лінгвістичне вивчення цих пам'яток дало б можливість визначити їх роль у розвитку української літературної мови.

Предметом нашої уваги є мовні особливості "Літопису Підгорецького монастиря". Ми поставили перед собою завдання простежити у досліджуваній пам'ятці риси живої народної української мови на різних структурних рівнях.

Явище проникнення народнорозмовного мовлення в писемність староукраїнської доби XVI-XVIII є незаперечним фактом, однак характер його вживання залежав від виду і змісту пам'ятки, а також часу її написання.

Питання використання живомовних явищ у староукраїнських пам'ятках розглядалось у працях І. Свенціцького, Д. Гринчишина, В. Русанівського, І. Чепіги та ін. при аналізі найбільш відомих творів української писемності. Проте дослідження українських народнорозмовних рис ще потребує свого вивчення в творах регіонального характеру, в чому і полягає актуальність нашого дослідження. Мова цієї літератури становить цінний для історії української літературної мови матеріал як щодо лексичного складу, фразеологічного фонду, так і стосовно фонетичних особливостей, морфологічних форм і побудови речень.

"Літопис Підгорецького монастиря", складений священиком Успенської церкви отцем Василем, уперше був надрукований у шістьох випусках опублікованої А. Петрушевичем "Сводной галицко-русской летописи" разом з іншими літописними записами з 50 місцевостей Галичини. Однак учений не опублікував повного тексту окремих літописів, в тому числі і Підгорецького монастиря, а, розбивши їх на окремі роки, помістив у різних випусках "Сводной летописи." Оскільки Петрушевич пропустив деякі цікаві місця із літопису, І. Я. Франко у своїй статті "Летопись подгорецкого монастыря", подаючи короткі історичні відомості про пам'ятку, звертає основну увагу якраз на цей неопублікований матеріал і публікує його [Франко 1980]. Як окремий твір літопис з'явився у XX ст. у "Записках Чину святого Василя Великого, що друкувались у Жовкві [Синопис 1924; 1928]. За основу

видання був узятий оригінал – рукопис А з XVII-XVIIIст. з урахуванням усіх додатків і важливих змін, що містяться в рукописі Б – копії, писаній у XVIII-XIXст. [Синопис 1924: 97]. Саме за цим виданням ми і досліджували текст.¹

У жанрі літописання цієї доби, як стверджують дослідники, характерне використання трьох основних тенденцій у вживанні мовних засобів: 1) продовження традиції української книжної мови з виразною основою народної мови; 2) продовження традицій церковнослов'янської(слов'яно-руської) мови з елементами народнорозмовної мови; 3) використання книжної української мови майже без елементів церковнослов'янізмів і полонізмів, але з дуже помітною кількістю елементів російської мови [Білодід: 65-66].

Підгорецький літопис написаний слов'яноруською (слов'яно-українською) мовою, що відповідало практиці ієрархів та стилевим вимогам високого бароко [Корпанюк 2005: 460], оскільки, крім самої історії створення і розбудови Підгорецького монастиря, твір містить перекази про побудову Плісницької церкви, алегорії, порівняння та уривки зі Святого Письма, апокрифічних переказів, середньовічних книг тощо.

В аналізованому творі церковнослов'янізмів зафіксовано майже в 9-10 раз більше, ніж власне українських слів. Так, наприклад, у першому оповіданні про заснування церкви на 348 старослов'янізмів припадає близько 30 українізмів.

Таке широке використання елементів церковнослов'янської мови, на думку П. Житецького, було зумовлено тим, що, по-перше, “діячі культури, письменники, взагалі книжні люди того часу прагнули організувати літературну мову на готовому ґрунті книжних традицій”, а по-друге, вони не могли спиратись на народну мову у зв'язку з її неоднорідністю, діалектною строкатістю [Житецький: 30]. Українські письменники, зазначає вчений, “охоче брали з богослужбових книг церковнослов'янські букви, що не відповідали руським звукам, не менш охоче брали церковнослов'янські форми, чужі руським наріччям, але не відмовлялись і від деяких особливостей живої мови, якщо вона збігалася з книжною мовою” [Житецький: 26-27].

---

¹ Цитуємо за цим виданням, вказуючи сторінку.

Так, в тексті літопису використані букви: Ё, ѵ, љ, Ѡ, ѡ, ѣ, дуже багато частовживаних в пам'ятці слів записано під титлами, переважають фонетичні і граматичні риси церковнослов'янської мови. Мова пам'ятки насичена церковнослов'янськими словами та виразами на зразок: *истина, прѣмудрость, писаніе, паства, подвизатися, блюсти, живот – життя, хвалу воздавати, молитву творити, пош'ченіе мати і т.п.*

Жива розмовна мова українського народу знайшла у досліджуваній пам'ятці лише часткове і епізодичне відображення.

Риси народнорозмовної мови простежуються у Підгорецькому літописі майже на всіх структурних рівнях, але особливо виразно на лексичному. “Літопис Підгорецького монастиря містить велику кількість слів народної української мови. Найширше представлені тут дієслова, що позначають різноманітні дії та процеси: *збирати (507), бачити (103), зникати (100), отримати(101), потребуемъ (99), поучатися (313), приложити(581), псовати (160), випустити (98), дознавати (98), звершити (581), сподобати (159), розказати (98, 99), згодьтися (101), назначиль (102), відмовитися (101), вихваляти (98, 102), казати (164), мовити (157), чинити (512), показати (157), спустошити (101), попалити (101), почати (158), держати (160), мовиль(160), заживали (161), дозволити (161), перешкождати (162), старатися (313), виростати (100), оповѣдати (101), отримати (101), руйновали (101), процвітали (101), позаростати (587), зостати (582), втѣкали (582), прибудоваль (581), описали (98), збудована, хтѣль (101), питати (101) тощо.*

Досить численними і різноманітними у досліджуваній пам'ятці є також іменники: *скарбы (103), криница (103), при криници(506-507), таємница (98), тайну (99), заповідане (101), повага (158), гуцавиною (587), потреба, потреби (157), потребу(313), личба(513),, вдячність (100), отпочинок (99), борянами (587), сторичею (582), ласка (584), свѣтъ (156), мѣстьце, мѣ сче (157,158, 162 та ін.),*

громада (162), сѣножати(162), рокъ в значенні **рік**, Ѡпочатку (101), часъ, мѣсто (586) та багато інших. Більшість з цих слів активно використовується і в сучасній українській мові.

У пам'ятці зафіксовано значну кількість прикметників і прислівників, характерних для розмовної мови: *малого* дерева *округлого*, (100), *повный* (102), *выразный* (102), *повинен* (161), *нынѣшняго* часу (506), *урожайные* (101), *щасливіе*(101), *щасливиіе* (101), *старшого* (513), *лѣпшой* (513), *тутешнихъ* (507), *заледво* (100), *заледве* (506), *особливо* (163), *здавна* (99), *ласкаво*(100), *ревне* (163), *туть*(103, 160, 506 і т. п.), *марне* (582), та ін.

Переважає більшість цих лексем оформлена за фонетичними та морфологічними особливостями української мови

Простежуються в пам'ятці і народнорозмовні вирази на зразок *туть жили*, *старѣли*(102), *на той часъ*(5830, *от того часу*(587), *ропорядивши шо належить*(157).

На фонетичному рівні риси живої української мови виявляються у таких елементах:

1. У вимові **ѣ** як *і* : *свѣтло*(100),, *приповѣсть*(101), *хтѣль*(101), *вѣра*, *вѣрити*(98, 100, 101, 102, 103, 506, 507 і т. д), *мѣсяць*, *мѣсяца*, *лѣть*(майже на кожній сторінці),

2. У переході *е* в *о* після шиплячих та *й*, наприклад: *старшого*(513), *лѣпшой*(513), *Божой*(101), *мовлячого*(509), *Золочовскому*(162)

3. У вживанні слів з повноголосними сполуками **оро**, **оло**, **ере**: *дерева* (100, 101, 507), *нагороди* (513), *король* (101, 585-587), *королевичами* (586), *корона* (101), *Золочовский*(162), *перестасмъ*(99), *огороди* (587). Однак порівняно з церковнослов'янськими з неповноголосними сполуками **ра**, **ла**, **ре**, **ле** наведені українські представлені одиничними прикладами. Лексеми *король*, *корона*,

Золочовский, огороди представлені лише з повноголоссям, тоді як *дерево, нагорода, нагородити* вживаються паралельно з відповідними церковнослов'янськими *древо, награда, награждати*.

Власне українське слово *дерево* у різних словоформах вживається при позначенні багаторічної рослини з твердим стовбуром і гіллям, яке утворює крону: *дерево оливное, на дерева вт'єкали(101)*, а також вживається у значенні матеріалу, з якого будували церкву: *з малого дерева сооружену, з дерева ялового округлого (100)*, але в уривках зі Святого Письма чи в метафоричному значенні автор викорисовує старослов'янізм *древо*, як-от: *Щасливіє древа в ласцѣ Божой зосталіє, не мнѣй щасливііє древа ѥ сей Цркви Стой (101)*.

4. У наявності звука **ж** на місці давнього звукосполучення ***dj**: *перешкожати(161), затверъжаемь(312), повреженный((102), тружатися(164)*. Але у релігійному терміні маємо церковнослов'янську форму *Рождество(156,162-163)*.

5. У наявності звука **ч** на місці давнього звукосполучення **tj**: *свѣча (102), просячи (506,508), молячи (163), хотячи (98), желяючи (103), жадаючи (313), жиючи (312), показуючи (313), чинячи (161), подписуючи (162)*. Як бачимо, східнослов'янський звук **ч** вжитий здебільшого у формах дієприслівників недоконаного виду з суфіксами **-учи(-ючи), -ачи(-ячи)**, тоді як активні дієприкметники теперішнього часу мають у літописі церковнослов'янські суфікси **-ущ(-ющ-), -ащ(-ящ-)**, наприклад: *славяцимъ (99), молящієся (100), хотящіє (581), не имущий (506), творящіє(101)* тощо. На місці праслов'янського **kt** вживається виключно церковнослов'янське [шч], графічно **щ**: *пеци (102), ноць (507,509), пещера (508)*.

6. У вживанні звукосполучень **po-** на початку слів, а також префіксів **роз -, рос-**: *росте(98), розтирки(99), ростворити(100), роздаваючи(582), розбити(161), розказаль(98), розказуєть(99), распорядивши (157)*.

7. У фіксованій дисиміляції сполучення **кѣ** у **хѣ**: *хто* (100), *нѣхто*, *хтобися* (101).

8. У відображенні результатів спрощення: *мѣсце* (160, 162), *чесний* (583), *серце* (101), *позно*, *щасливіи* (101), *щасливііє* (101), *ремесник* (158). Варто зазначити, що у написанні деяких з цих слів спостерігається хитання: *мѣсце* (157, 158, 162 та ін.) – *мѣстце* (102, 164), *чесний* (583) - *честно* (506)

9. У вживанні префікса **з-** та прийменника **з**: *здавна* (99), *згодилися* (507), *з гнѣву* (99), *збудована* (100), *з ласкою* (102), *з домоу* (510), *з под града Бузка* (586), *з под града Олеска* (584), *з села Суходоль* (157).

10. У відображенні результатів асиміляційних процесів: *Луцкий* (513), *Луцкаго*, *Бузка* (585), *Бузкаго* (584), *Бозского* (101), *богачтва* (99), *Острозский* (511), *шляхецкого* (163).

11. У наявності твердого **р** в кінці слова та перед голосними, що складає особливість якраз південно-західних діалектів: *внубрь* (584), *монастибрь* (99), *царь* (157), *монастира* (509).

Літопис містить цілий ряд морфологічних особливостей народнорозмовної української мови.

1. Наявність закінчень **-у** в іменниках чоловічого роду колишніх основ на ***о**: *пожару* (101), *декрету* (101), *народу* (102), *гнѣву* (102), *часу* (506), *стану* (163).

2. Наявність в іменниках чоловічого роду колишніх основ на ***-о; *-јо-** флексії – **овь** у родовому відмінку множини, засвоєної від іменників давніх основ на ***-й-**: *вѣковь* (100), *иноковь* (584), *начальников* (161), *старцевь* (508), *з лѣсовь* (587).

3. Вживання у давальному відмінку однини іменників колишніх основ на ***-о-**, ***-јо-**, ***-і-** закінчень **-ови**, **єви**: *монастирови* (508), *монастирєви* (587), *неприятелеви* (98), *законоприступникови* (166), *Господєви* (507), *синови* (156), *Спасителеви* (507).

4. Закінчення **-ого** у родовому відмінку однини членних прикметників, порядкових числівників, прикметникових займенників та дієприкметників чоловічого і середнього роду: *мовлячого (509), Подгорецького (98, 99, 508), Плѣсницького (99), высокородного (511), велможного (509), Дѣдичного (509,580), Львовського (584), Луцького (507), Шумлянського (584,586), Конецпольського (509) юного (156), десятого (510), одного (100), помянутого (585), далекого (157), давного (506)*. У літописі переважають форми на **-ого**, хоч старослов'янські форми з **-аго** існують паралельно: *Луцькаго (507), Бузскаго (584), чстнаго (581), Плѣсницькаго (102)*

5. Наявність у дієсловах минулого часу чоловічого роду живомовних перфектних форм: *поучивъ (511), восхотѣвъ (582), уложивъ (159), обдаривъ (583), собравъ (584), поблагословивъ (583), исправивъ (164)*.

6. Як народнорозмовні треба розглядати, на думку дослідників [Білодід: 263], також форми минулого часу чоловічого роду без суфікса **-л-**: *привезъ (160)*.

7. Часта фіксація дієприкметникових форм на **-чи, -вши**, що виступають у функції дієприслівників: *воздавши (507), желяючи (506), склонивши (103), хотячи (98), молячи (100), одержавши (587), просячи (506.508), повернувши (586), роздаючи (103), жадаючи (313), повернувши (586), оказуючи (313)*.

Отже, у “Літописі Підгорецького монастиря” зафіксовано живомовні елементи української мови всіх мовних рівнів. Фонетичні й граматичні риси тогочасної народної мови проникли в текст літопису Підгорецького монастиря, на нашу думку стихійно, прориваючись епізодично крізь церковнослов'янську традицію і перемішуючись з церковнослов'янськими, староруськими, польськими мовними явищами. Свідченням цього є паралельне вживання традиційних церковнослов'янських та українських живомовних форм, причому таке вживання можемо спостерігати на одній і тій же сторінці.

Лексичні ж елементи на позначення певних предметів, явищ та понять навколишньої дійсності автор вживав свідомо, орієнтуючись на народне мовлення, щоб зробити текст ближчим і зрозумілішим для читача. Тому в словниковому складі

пам'ятки поряд зі спільнослов'янськими, церковнослов'янськими словами, запозиченнями з польської та латинської мов вживаються і нові слова, що виникли за законами розвитку самої української мови. Розмовна мова збагачувала в досліджуваній пам'ятці виражальні та комунікативні можливості церковнослов'янської мови.

ЛІТЕРАТУРА

- Білодід: Білодід І.К. Українська літературна мова другої половини XVI XVII XVIIIст. // Вибрані праці: В 3т. – Т.2 – С.
- Гринчишин: Гринчишин Д. Четя 1489 р. – видатна конфесійна пам'ятка української мови //Записки НТШ. – Т.ССХХІХ. Праці філологічної секції. – Львів, 1995р. – С. 251-276.
- Житецкий: Житецкий П Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII в. – К., 1889.
- Корпанюк, 1996: Корпанюк М. Монастирське-церковне літописання XVII-XVIII ст. як історико-літературне явище національного письменства// Третій міжнародний конгрес україністів. Літературознавство. Доповіді та повідомлення. – К, 1996. – С.260–269.
- Корпанюк, 1997: Корпанюк М. Монастирсько-церковне літописання XVII-XVIII ст.// Розбудова держави. – 1997. – № 21. – С.22-25.
- Корпанюк, 2005: Корпанюк М. Слово, хрест, шабля (українське монастирсько-церковне, світське крайове літописання XVI-XVIIIст., компіляції козацького літописання XVIII ст. як історико-літературне явище. – К., 2005.
- Крип'якевич І.П. Літописи XVII-XVIII ст. в Галичині// Історичні джерела та їх використання. – Вип. 1 . – К., 1964.
- Русанівський: Русанівський В.М. Староукраїнська і слов'яноруська мови на тлі розвитку інших літературних мов. // Мовознавство. – 1997. – №1. – С 3-11.
- Свенціцький: Свенціцький І.С. Елементи живої народної мови в пам'ятках української літературної мови у XVII-XVIII ст.// Питання українського мовознавства. – Львів, 1958, кн.3. – С.3–9.

Синопис: Синопис Плісницько-підгорецького монастиря //Матеріали до історії Чина, монахів і монастирів святого Василя Великого. – Жовква, 1924, т.1; 1928, т.3.

Франко: Франко І.Я. Летопись Подгорецкого монастыря// Зібрання творів у 50 –ти томах. – Т.28. – К,1980. – С.323–329.

Чепіга: Чепіга І. Взаємодія української і церковнослов'янської мов XVI ст.(на матеріалах перекладів євангелій) //Записки НТШ. – Т.СХХХІХ. Праці філологічної секції. – – Львів, 1995р. – С. 277-298.

Шевчук: Шевчук В. Літописи споріднених монастирів // Пам'ять століть. –1996. №2. – С.97-99.

Stephania Lisnyak. The Falk-speaking elements in “The chronicle of the Pidhoretskiy abbey”. *The article deals with the peculiarities of the language “The chronicle of the Pidhoretskiy abbey”, especially Falk-speaking elements of it and their way into the written form of the literary one. These features are characterized into all structural levels. It has been defined that Falk-speaking words and forms changed the church-slavonic ones in one case and in the other one they used independently.*

Key words: *chronicle, a monument of monastic and church chronicle writing, Falk-speaking elements, structural level, lexical, phonetic, morphological elements.*

Лілія Невідомська (Тернопіль)

ІМПЛІЦИТНІ ДЕНОТАТИВНІ МІКРОКОМПОНЕНТИ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ

У статті висвітлено проблеми прихованого вираження денотативних сем у змістовій структурі лексичного значення. Розглянуто імпліцитність, яка властива різним типам денотативних мікрокомпонентів – родовим, диференційним, негативним, okazionalnym тощо семам. Виявлено її особливості, пов'язані зі